

D. Razauskas. Bogušo traktatas apie lietuvių kalbą (1806)

January 16, 2025

Kategorijos: Kalba, Kultūra, Literatūra, Visi įrašai

Žymos: Dainius Razauskas, Dalius Viliūnas, Ksaveras Bogušas, lenkų kalba, lietuvių kalba, lietuvių rašytojai, Lietuvos literatūros antologija, pagr-naujiena, tauta, tautos tapatumas

Jau devyneri metai, kai išleista *Lietuvos literatūros antologija 1975–1831: Šviečiamasis klasicizmas, preromantizmas*, I–II, sudarytoja Brigita Speičytė (Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas (<https://www.ilti.lt/>), 2016). Šio leidinio sutrumpintos citatos toliau bus pateikiamos pasvirais rašmenimis, skliaustuose nurodant tomą ir puslapius.

Pamokoma (ir skaudu) pastebėti tam tikrų panašumų tarp lietuvių laikysenos anuomet ir dabar. Vienas iš leidinio rengėjų Dalius Viliūnas straipsnyje „Vėlyvosios apšvietos estetika Lietuvoje“ rašo:

Lietuvoje antrojoje XVIII a. pusėje–XIX a. pradžioje, kaip ir dabar, norėta greičiau „pasivyti“ Vakarų Europą, moksliniu, kultūriniu požiūriu prilygti didesniems Europos švietimo centrams. (II: 14)

Tokios laikysenos padariniais Dionizas Poška (Dionizy Paszkiewicz, 1764–1830) lietuviškai skundėsi 1811 m. laiške Tadu Čackiui (Tadeusz Czacki):

*Nes liežuviu prigimtu visi kalbėt gédžias,
Svečiopai jau ževerno, kitaip pasirédęs,
O kiti didžiai juokias iš kalbos tėviškos
Ir nenoria girdėti mūsų lietuviškos. (I: 322)*

Prisimintas ta dingstimi ir Albertas Vijūkas-Kojelavičius (lo. Alberto Viivk Koyalowicz, le. Wojciech Wijuk Kojalowicz, 1609–1677), jau XVII a. lotyniškai parašytoje „Lietuvos istorijoje“ supratęs:

Tai sena ir visuotinė bėda: svetur iš svetimšalio ko nors semtis, o savais dalykais bjaurėtis; taigi kad atrodytų esą išmintingesni už prastuomenę, atsisakė gimtosios kalbos, per tam tikrą laiką pakeitė ją svetima. (II: 213, išn. 75)

Kita vertus, tuo pat metu pasireiškė ir priešinga – savivertę žadinanti kultūrinė srovė (ypač Vilniaus universitete). Minėtame straipsnyje Dalius Viliūnas rašo:

Nacionalinio savitumo vertės akcentavimas vedė į savosios literatūros kelio svarstymą. Čia L. Borovskis didelę reikšmę skiria tradicijoms. Lietuviai, jo manymu, šiuo požiūriu yra geresnėje padėtyje negu lenkai, nes jie palyginti neseniai dar turėję Perkūno (<https://alkas.lt/?s=Perk%C5%ABno>) ir Patrimpo šventyklas ir jų mitologiją. Jos pagrindu susiformavusias kultūrinės tradicijas galima pažinti geriau negu lenkų tradicijas. Senųjų tradicijų elementus yra išsaugojęs folkloras, kuriuo L. Borovskis siūlė giliau susidomėti. (II: 29)

Jonas Sniadeckis (Jan Śniadecki, 1756–1830) 1818 m. lenkiškai ragino:

Nesiimkime rungtis su jokia svetima tauta, nė vienai napavydėkime jos šlovės ir pranašumų, bet stenkimės gausinti savuosius. (II: 94)

O itin karštai ir nuosekliai lietuvių dvasinės tradicijos, kultūros ir ypač kalbos vertę bei teises anuomet ėmėsi ginti Ksaveras Bogušas (Franciszek Ksawery Bohusz, 1746–1820) 1806 m. lenkiškai parašytame „Traktate apie lietuvių tautos ir kalbos pradžią“ (*O początkach narodu i języka litewskiego rozprawa*).

Pirmąsyk į lietuvių kalbą Brigitos Speičytės išverstas ir lietuviškai paskelbtas šis itin reikšmingas Lietuvos kultūros istorijai veikalas, iki šiol žinotas vien specialistams, o dabar prieinamas platesnei visuomenei, bene bus didžiausias *Antologijos* nuopelnas. Iš jo dabar pateiksime kelias citatas, teigiančias nelygstamą lietuvių kalbos reikšmę ir kartu apgailintis jos padėtį:

Tauta, kuri kalba viena kalba, gali būti valdoma skirtingų valstybių, pavadinta skirtingais vardais, bet dėl to nenustoja buvusi ta pati tauta. Kalbos tapatumas yra akivaizdus ir nenuginčijamas tautos tapatumo įrodymas, kaip teisingai ponas Maltė-Brunas, prancūzų rašytojas, teigia: „Kai visa istorijoje pradeda niauktis, lieka viena kalba.“ (II: 207)

Todėl: *Norint tautą sunaikinti, reikia atimti jos kalbą. (II: 208)*

Vis dėlto: *Žinoti, kad lietuvių kalba yra viena iš pačių seniausių, kad iš jos yra gimę daugiau kalbų, o ji pati iš jokios kitos nėra kilusi, – tai reiškia suvokti ją dar paviršutiniškai. (II: 217)*

Šiuo metu pačioje Lietuvoje paplitusi nuomonė, kad lietuvių kalba yra skurdi, ir nenuostabu, girdint iš sakyklų pamokslininkus, sakančius lietuviškus pamokslus ne lietuvių kalba, o prie keleto dar likusių lietuviškų žodžių primaišančius keliolika lenkiškų makaronizmų vien su lietuviškomis galūnėmis. (II: 218)

Tokia turtinga, taip į graikų panaši, tokia išraiškinga ir lanksti kalba tikrai nebuvo barbariška. Keistas dalykas! Lietuvių kalba jau buvo pasiekusi tobulumą, kai kitos šiandieninės civilizuotos kalbos, tokios kaip prancūzų, vokiečių, dar buvo neaptašytos ir apie jų dailinimą, netgi apie tokio pagerinimo poreikį net negalvota. (II: 227–228)

Kalba, kuri gali perteikti tokius kilnius poetinius vaizdus, kuri, žingsnis žingsnin eidama kartu su lotynų, nenusileidžia pastarajai nei metru, nei rišlumu, nei raiškumu, nei muzikalumu, be abejonės, kadaise turėjo būti mokytų žmonių kalba. (II: 236)

Kas, kad šiandien negaliu nurodyti nė vieno lietuvių rašytojo, nė vieno jų kūrinio? O kas man, pavyzdžiui, pasakys, kam esame skolingi už lenkiško arklo ir lietuviškos žagrės išradimą, kas pirmasis į mūsų kraštą atvežė kviečius, rugius, daržoves ir įvairius sodų augalus? Kas surauginęs miltus pirmą duonos kepaliuką iškepė? Kas pirmasis prie vežimo ašį ir ratus pritaisė? Kas sugalvojo mums čia, šiaurėje, taip reikalingas krosnis?

Iš tiesų išnyko tų žmonijos geradarių atminimas, bet dėl jų egzistavimo abejoti negalime, prieš savo akis jų išradimus turėdami, ir būtų neprotinga išvadą apie jų buvimą spėjone vadinti. Taip ir pastebėję kokios nors kalbos žodžių gausą, skambesio muzikalumą, lygumą, dailumą, taisyklingą struktūrą, artimą graikų kalbai, tam visų kitų kalbų pavyzdžiui, eiles, lotyniškoms niekuo nenusileidžiančias, – ne spėlioti, o tvirtai teigti galime, kad taip suformuota kalba buvo mokytų žmonių kalba. Nes vien tik jie, ir tai didelis būrys mokytų žmonių, sukuria žodžių gausumą, o kultūringumo, rišlumo, harmonijos kalbai niekas nesuteiks, nebent tik mokyti žmonės.

Įrodymui, kad Lietuva nuo neatmenamų laikų turėjo pakankamai mokytų žmonių, nepateikiu čia savo paties išgalvoto rašytojų registro ir nepridedu ištraukų iš tariamų rankraščių, kurių niekas nėra skaitęs ir neskaitys; nenoriu sekti ir svetimšaliais rašytojais, kurie, apimti blogai suprasto patriotizmo, keltų bardų, islandų ir skandinavų sagų kūrėjų vardu išrašo mums plačias ištraukas iš kiaurai pačių išgalvotų arba tik prastuomenės atminty išlikusių gremėzdiškų dainelių ar pasakaičių, nemažai nuo savęs pridėję. Man nereikia griebtis tokių priemonių, nes kaip įrodymą, kuriuo jokia kita tauta pasigirti negali, pateikiu štai ką – visą lietuvių kalbą, sukultūrintą dar tuomet, kai kitos tautos nebuvo suvokusios kultūringumo poreikio. (II: 238–239)

Pirmą mirtiną smūgį lietuvių kalbai sudavė vokiečių kryžiuočių magistras Zygfrydas von Foichtvangelas, kuris 1310 m. išduotu įsaku uždraudė Prūsų Lietuvos gyventojams kalbėti lietuviškai ir liepė mokytis vokiečių kalbos. Tuo tikslu nurodė nė vienam netgi prastuomenės žmogui tol neleisti tuoktis, kol neišmoks vokiškai. Paskelbė jokiai pareigybei netinkamus, kurie vokiškai nemokėjo; įkūrė vokiškų mokyklų, ir kad greičiau vokiškai mokytis priverstų, įsakė visuose teismuose jokia kita kalba, tik vokiškai teisingumą vykdyti.

Panašus likimas tą kalbą ištiko pačioje Lietuvoje. Lietuvių kunigaikščiai, užkariavę visą Baltąją Rusiją, pamėgo rusėnų kalbą – įvedė ją ne tik į savo dvarą, bet ir į teismų įstaigas. Be korespondencijos su užsieniu, kurioje vartota lotynų kalba, visi kiti nuosavybės dovanojimai, privilegijos, laiškai, piliečių ieškiniai, juridiniai aktai, dekretai, nuosavybės padalijimo dokumentai, sutartys, visi testamentai buvo rašomi rusėnų kalba.

Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vladislovo Jogailos iškėlimas į Lenkijos sostą galutinai numarino tą kalbą Lietuvoje. Vladislovas, pirmasis savo pavaldinių Apaštalas, turėjo pats lietuviškai mokytį juos šventojo tikėjimo pagrindų, nes dvasininkai, kuriuos kartu su savimi į Lietuvą pasiėmė, tos kalbos nemokėjo. Toji dvasininkija, uoliai ėmusis atversti

pagonis, pamatė, jog lietuvių kalba yra sunki, ir neturėdami kaip apaštalai Dievo suteiktos galios kalbėti įvairiomis kalbomis, atrado patogesnį būdą – skatinti naujuosius krikščionis mokytis lenkiškai, užuot patys mokęsi lietuviškai.

Turtingesnieji pasauliečiai ponai, unijos su Lenkija aktu pakviesti į bendrus valstybinius posėdžius, turėjo neišvengiamai mokytis lenkiškai. Visi, kurie ieškojo karaliaus dvaro malonių, ir patys ėmė mokytis, ir savo vaikus atidavė mokyti anuomet dvare madingos lenkų kalbos. Jau nustota lietuviškai kalbėti ir rašyti, ir taip lietuvių kalba pradėjo vis labiau smulkėti ir trauktis iš vartojimo.

Jei bent lietuvių rašytojai savo knygas būtų rašę lietuviškai, tikrai savo darbu ir protu būtų apsaugoję jau gerokai sumenkintą kalbą nuo nuopuolio, bet ir jie sekė mada. Kad ne tik savųjų, bet ir svetimųjų būtų suprasti, rašė arba lotyniškai, arba lenkiškai.

Tos vienos priežasties būtų užtekę visiškai prarasti kalbą. Pavyzdžiui, gotai valdė beveik visą Europą nuo rytų iki vakarų. Tad ir jų kalba turėjo būti visuotinai vartojama. Tikriausiai jiems netrūko šviesių ir išsilavinusių žmonių, bet kad jie rašė lotyniškai, o ne gotiškai, jų kalba ilgai buvo paslaptis, kol atsitiktinai nesurasta Biblija, kurią Mezijos vyskupas Vulfila išvertė į gotų kalbą. (II: 239–240)

Ar ne tas pats dabar?

Mūsų jaunieji dainininkai dainuoja angliškai, trokšdami „išeitį į pasaulį“. Verslo įmonės nebeprisiima lietuviškų pavadinimų – vien angliškus arba išvis „betaučius“. Gal kur nors dar matėte lietuviškai pavadintą užėigą ar kavinę? Ar ne juokinga sirgaliams per varžybas šaukti „Lietuva“, kai jų palaikomos komandos pavadinimas nebelietuviškas (tarsi iš anksto pasiruošus pasiduoti ir sulįsti priešininkui į užpakalį).

Net mokyklos ir vaikų darželiai pavadinami angliškai, ir dargi išdidžiai, tuo viliantis parodyti „lygį“. Mokslininkai net valstybės vardu verčiami straipsnius rašyti angliškai, ir bet koks nelietuviškai, juolab ne Lietuvoje paskelbtas mokslo darbas susilaukia kur kas aukštesnio formalaus įvertinimo.

Lietuviai net savo vardus įpratę paslaugiai susitrumpinti ir „susitarptautinti“, nes kitaip esą jų „pasaulis nesupras“ ir negalės ištart, o svetimus saugo kaip savo akį, šiukštu nebedrįsdami net lietuviškai linksniuoti!

Kažin tik, ar beatsiras koks Frank Xawer Boghush, kad dar primintų mums lietuvių kalbos vertę ir svarbą? Žinoma, angliškai, antraip juk neturėtų mums jokios reikšmės...